

Milica Kolaković-Bojović
Saradnik u nastavi,
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Pregledni naučni rad
UDK: 343.222

OSNOV ODGOVORNOSTI PRAVNIH LICA ZA KRIVIČNA DELA

Neretko društvene promene nastale u periodu od samo nekoliko decenija, uspevaju da iz temelja uzdrmaju pravne principe koji su važili vekovima ranije. Upravo ta sudbina je, usled permanentnog jačanja uticaja sve brojnijih, ekonomski snažnijih i novim formama bogatiji, pravnih lica, pogodila i načelo Societas delinquere non potest. Talas reformi usmerenih na uvođenje odgovornosti pravnih lica za krivična dela, poslednjih decenija je, po ugledu na države Common law sistema zahvatio Evropu. Osvrćući se na ovaj proces, autorka nastoji da, kroz prizmu najvažnijih doktrinarnih i zakonskih modela, analizira problematiku osnova odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Ključne reči: pravna lica, odgovornost, kaznena dela.

1. Societas delinquere (non) potest

Proces transformacije, u rimskom pravu, neprikosnovenog načela Societas delinquere non potest u njegovu suprotnost, nije bio ni kratak ni jednostavan. Ako bismo pokušali da izdvojimo ključne faktore koji su ga determinisali kako na globalnom nivou, tako i u pravnim sistemima pojedinih država, morali bismo obratiti pažnju na dve vrste činilaca.

Reč je, najpre, o razlozima koji spadaju u domen kriminalne politike. U pitanju je neophodnost adekvatnog odgovora na sve rasprostranjenije i brojnije vidove društveno opasnog delovanja pravnih lica, čije su posledice neretko daleko ozbiljnije od onih koje svojim postupcima mogu prouzrokovati fizička lica. Poslednjih decenija, uticaj kompanija (naročito multinacionalnih), uslovljen rastom kapitala koji poseduju, dostiže neslućene razmere. S druge

strane, interesovanje države za suzbijanje delikata pravnih lica, ekvivalentno je njihovom društvenom uticaju u određenom periodu.¹

Osim kriminalno-političkih, na uvođenje odgovornosti pravnih lica za krivična dela u pravnim sistemima pojedinih država uticali su i pravni razlozi, odnosno neophodnost usklađivanja nacionalnih zakonodavstava sa međunarodnim pravom, naročito kada su u pitanju evropske države. Jedan od najznačajnijih međunarodnih dokumenata koji predviđaju obavezu država da u svoje pravne sisteme uvedu neku vrstu odgovornosti pravnih lica je Preporuka R(88)18 Saveta Evrope, o kojoj će u daljem izlaganju biti više rečeno.² Pored Preporuke R(88)18, uvođenje odgovornosti pravnih lica predviđeno je čitavim nizom međunarodnih dokumenata, kao što su: Konvencija o transnacionalnom organizovanom kriminalu,³ Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma,⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije,⁵ Krivičnopravna konvencija o korupciji,⁶ Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom.⁷ Ono što je zajedničko svim ovim dokumentima, jeste da potpisnicama ostavljaju slobodu po pitanju vrste odgovornosti pravnih lica koju će predvideti (krivična, prekršajna ili građanska).⁸

¹ Ovo se lako uočava na primeru Francuske pre i posle buržoaske revolucije, opširnije Deisinger, Mitja, Vrhovšek, Miroslav, Krivična odgovornost pravnih lica, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, 25.

² Recommendation R(88) 18, Council of Europe Committee of Ministres, Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of their Activities (Adopted by the Committee of Ministers on 20 October 1988 at the 420th meeting of the Ministers' Deputies)

³ Zakon o potvrđivanju konvencije ujedinenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola („sl. List stj- međunarodni ugovori“, br. 6/01).

⁴ Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma („sl list srj- međunarodni ugovori“, br. 7/02).

⁵ Zakon o ratifikaciji konvencije ujedinenih nacija protiv korupcije („sl. List scg- međunarodni ugovori“, br. 12/05).

⁶ Zakon o potvrđivanju krivičnopravne konvencije o korupciji („sl. List srj- međunarodni ugovori“, br. 2/02 i „sl. List scg- međunarodni ugovori“, br. 6/01).

⁷ Zakon o ratifikaciji Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (“Sl. list SRJ- Međunarodni ugovori”, br. 7/02.

⁸ Ilić, G., “Odgovornost pravnih lica kao predmet (posebnog) krivičnog zakonodavstva”, Ustav Republike Srbije, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosudja: (četdeset četvrto) XLIV redovno godišnje savetovanje Udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, Intermex, Zlatibor- Beograd, 2007, 207.

Pod uticajem pomenutih društvenih i pravnih činilaca, većina zakonodavstava danas predviđa neki od vidova odgovornosti pravnih lica za kaznena dela, tako da se, kako ispravno primećuje Deisinger⁹, više ne može praviti, ranije često isticana, razlika između angloameričkog pravnog područja koje je poznavalo ovu vrstu odgovornosti i kontinentalnog prava, kome je ona bila strana. Značajnije razlike među nacionalnim zakonodavstvima danas se ogledaju u tome kako odrediti osnov odgovornosti pravnog lica za krivična dela.

2. Osnovni teorijski koncepti

Stepenica koja je prethodila rešavanju pitanja pravnog osnova odgovornosti pravnog lica, bila je prevazilaženje dileme vezane za postojanje i poreklo pravnog subjektiviteta pravnog lica.¹⁰ Pri tome se u naučnim krugovima kao dominantna izdvojila organska (teorija realnosti) čiji je idejni tvorac Gierke, a po kojoj je pravno lice realnost (a ne fikcija kako je tvrdio Savigny). Modifikacijom organske, nastala je institucionalna teorija (najšire prihvaćena u pravu SAD) koja jasno izdvaja samostalni subjektivitet pravnog lica, odvojen od njegovog personalnog supstrata.

Nakon što su (gotovo u potpunosti) nestali sporovi vezani za podobnost pravnog lica da bude subjekt odgovornosti za krivična dela, postavilo se pitanje modela i osnova te odgovornosti. Dakle, da li je odgovornost pravnog lica autonomna ili se izvodi iz odgovornosti odgovornog lica? Je li ona objektivnog ili subjektivnog karaktera?

Na ova pitanja nema jedinstvenog odgovora u krivičnoj teoriji i praksi, stoga ćemo u nastavku izlaganja pokušati da napravimo pregled, kako najistaknutijih doktrinarnih, tako i na njima zasnovanih rešenja koja su prihvaćena u pojedinim zakonodavstvima.

2.1. Objektivna i subjektivna odgovornost

Podela tipova krivične odgovornosti na objektivnu i subjektivnu tiče se toga da li će se odgovornost pravnog lica zasnivati

⁹ Deisinger, M., Vrhovšek, M., op.cit., str. 30.

¹⁰ Više o tome: Vasiljević, M., Kompanijsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005, 47-48; Deisinger, M., Vrhovšek, M., Krivična odgovornost pravnih lica, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, 43-47.

samo na činjenici da je, kako to definiše Đurđević,¹¹ pravno lice prouzrokovalo povredu ili ugrožavanje određenog dobra, odnosno izazvalo krivičnim propisima zabranjene posledice (objektivna odgovornost), ili će se, u okviru subjektivne odgovornosti, utvrđivati subjektivni odnos učinioca prema delu. I objektivna i subjektivna, mogu se javiti u formi izvedene i autonomne odgovornosti.

2.2. Izvedena i autonomna odgovornost

U zavisnosti od toga da li se odgovornost pravnog lica izvlači iz odgovornosti fizičkog lica koje je preduzelo radnju izvršenja, ili ono odgovara za sopstveno ponašanje, razlikujemo izvedenu i autonomnu odgovornost pravnih lica. Modaliteti obe vrste odgovornosti su brojni, a mi ćemo u nastavku izlaganja pomenuti najistaknutije.

2.2.1. Teorije o izvedenoj odgovornosti

2.2.1.1. Teorija identifikacije (alterego)

Poreklo teorije identifikacije treba tražiti u praksi engleskih sudova u toku dvadesetog veka. Po ovom shvatanju, odgovornost pravnog lica može biti direktna ako je fizičko lice koje je preduzelo radnju izvršenja tako pozicionirano u pravnom licu da se može smatrati da je njegova volja ujedno i volja pravnog lica.¹² Odnosno, kako navodi Clarkson¹³, da njegova volja metaforički predstavlja volju pravnog lica. Dakle, po ovoj doktrini, odgovornost pravnog lica se zasniva na radnjama organa upravljanja, čiji se akti smatraju aktima pravnih lica.

2.2.1.2. Teorija odgovornosti za drugog (respondeat superior)

Ovo shvatanje razvijeno je na području SAD a danas je zastupljeno i u krivičnim pravima Danske i Švedske. Njegova suština je odgovornost pravnog lica ne samo za postupke visoko pozicioniranih, već svih službenika tog pravnog lica. Na taj način krug pravnih lica koja mogu odgovarati za krivična dela je proširen u

¹¹ Đurđević, Z., Komentar zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena dejela, Narodne novine, Zagreb, 2005, 22-25.

¹² Ilić, G., op.cit., str. 208.

¹³ Clarkson, C. M. V., „Corporate Culpability“, Web Journal of Current Legal Issues in association with Blackstone Press Ltd. , 1998., dostupno na, <http://webjcli.ncl.ac.uk/1998/issue2/clarkson2.html> , (17.1. 2011.)

odnosu na engleski koncept. Ipak, po ovom shvatanju, za odgovornost pravnog lica potrebno je ispunjenje jednog dodatnog uslova, a to je postojanje namere (ili njena realizacija- u zavisnosti od zakonskog rešenja koje je prihvaćeno u konkretnoj državi) da se izvršenjem dela pribavi korist pravnom licu.¹⁴

2.2.2. Teorije o autonomnoj odgovornosti

2.2.2.1. Teorija delikta pravnog lica (Verbandsunrecht)

Po ovoj teoriji, vladajućoj u nemačkoj doktrini, odgovornost pravnog lica postoji nezavisno od toga da li je fizičko lice koje je preduzelo radnju izvršenja oglašeno krivim, kao ni da li je uopšte poznat njegov identitet. Dovoljno je da je radnja izvršenja povezana sa aktivnostima pravnog lica i da je pravno lice moglo ili moglo imati od toga neku korist. Takođe, po ovoj teoriji odgovornost pravnog lica može postojati i u situaciji propuštanja dužnog nadzora od strane lica koje se nalazi na rukovodećem mestu.¹⁵

2.2.2.2. Corporate mens rea doctrine

Ovaj koncept je novijeg datuma i spada u teorije o autonomnoj subjektivnoj odgovornosti pravnih lica. Iako potiče iz prakse sudova u SAD, prvi put je zaživeo u zakonodavstvu Australije, počev od 1995. godine. Ističući da sve ostale teorije ignorišu složenost strukture i organizacije velikog broja savremenih pravnih lica, kao i dinamiku poslovnog okruženja koja često može biti čak i stimulaturna za izvršenje krivičnih dela, što se najčešće objašnjava kriminalnim duhom ili kriminalnom kulturom koja vlada u pravnom licu¹⁶ (tzv. postojanje kulture nepoštovanja propisa).

3. Preporuka R(88)18 Komiteta ministara Saveta Evrope

Ovaj dokument predstavlja najsveobuhvatniji akt posvećen materiji odgovornosti pravnih lica. Preporuka je namenjena državama članicama Saveta Evrope,¹⁷ i osim smernica za uvođenje nekog od oblika odgovornosti, sadrži i načela koja se odnose na osnove

¹⁴ Đurđević, Z., „Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema pravnim osobama u Republici Hrvatskoj“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 10/2/2003, 740.

¹⁵ Ilić, G., op.cit., str. 209.

¹⁶ Clarkson, C. M. V., op.cit.str. 5.

¹⁷ Vrhovšek u više svojih radova pogrešno navodi da se radi o preporuci usvojenoj od strane, kako navodi, Komiteta ministara EU i namenjenoj državama članicama EU (koja u vreme donošenja ove preporuke nije ni postojala).

odgovornosti, kao i principe propisivanja sankcija. Preporuka ostavlja slobodu državana članicama po pitanju izbora vrste odgovornosti (građanska, prekršajna ili krivična) i zadržava se na ambiciji pružanja opštih instrukcija kojima države treba da se rukovode.

Ovaj dokument se temelji na teorijskim osnovama doktrine identifikacije, smatrajući visokopozicionirane organe upravljanja alter egom pravnog lica, pa upravo njihove radnje pravnom licu i pripisuju. Ipak, paragrafom I.4. predviđeno je isključenje odgovornosti pravnog lica ukoliko organi upravljanja nisu znali za izvršenje dela a preduzeli su sve neophodne mere da se ono predupredi.

Istovremeno, u paragrafu I.2. propisano je da pravna lica treba da odgovaraju za učinjeno delo čak i ako je fizičko lice koje je preduzelo radnju izvršenja ostalo nepoznato kao i kada, iako poznato, nije oglašeno krivim.

4. Rešenja u uporednom pravu

4.1. Velika Britanija

Pravno područje Velike Britanije (Engleska, Škotska, Vels i Severna Irska) možemo smatrati izvorštem teorije identifikacije, razvijene u Engleskoj tokom dvadesetog veka. Ono što je ipak osnovna karakteristika ovog sistema odgovornosti pravnih lica jeste njegov dualizam, zasnovan na pravljenju razlike između krivičnih dela ustanovljenih radi regulisanja privrednih tokova (regulatory offences) i tzv. konvencionalnih krivičnih dela.¹⁸

Za prvu kategoriju dela pravna lica odgovaraju po osnovu objektivne odgovornosti, dok se za utvrđivanje odgovornosti za drugu grupu delikata primenjuje ranije pomenuta teorija identifikacije, po kojoj se visokopozicionirani službenici smatraju alter egom pravnog lica, pa se njihove radnje identifikju sa radnjama pravnog lica na koje se prenose i psihološki aspekti izvršenja dela.

4.2. SAD

Ranije je pomenuto da države Common law sistema predstavljaju kolevku ideje o krivičnoj odgovornosti pravnih lica. Uprkos činjenici da je ovaj institut zaživeo u praksi i pet decenija ranije, kada se po prvi put dozvoljava tumačenje pojma „lice“ u dvostrukom smislu- i kao fizičko lice i kao korporacija, najznačajniji

¹⁸ Đurđević, Z.(2003), op.cit., 735-736.

trenutak u uspostavljanju koncepta odgovornosti pravnih lica za krivična dela u SAD je potvrda ustavnosti Elkinsovog zakona iz 1903.godine. Sud je tada, 1909. godine u svojoj odluci ¹⁹ odbio argument da korporacija ne može biti subjekt krivične odgovornosti i zaključio da pravo Kongresa da reguliše tržišne odnose obuhvata i pravo propisivanja krivičnih sankcija.²⁰ Nakon toga, opsežne reforme izvršene su početkom devedesetih godina prošlog veka.

Američki model odgovornosti pravnih lica za krivična dela prešao je značajan put od početne sličnosti sa engleskim modelom, pa sve do respondeat superior i mens rea koncepta koji su danas usvojeni. Zasluge za ovu transformaciju su podeljene između, kako Diskant²¹ ocenjuje, agresivnog nastojanja tužilaca da prošire zonu krivične odgovornosti pravnih lica i pasivnog stava Kongresa koji ih u tome nije sprečio, već je, naprotiv, u čitavom nizu zakona koji regulišu pojedine segmente privrede i sam činio isto. Tako da je, po rečima istog autora, danas dovoljno da tužilac dokaže da je predstavnik pravnog lica izvršio krivično delo u okviru svog angažmana u pravnom licu sa namerom da pravnom licu pribavi korist, pri čemu se čak i pojmovi „predstavnik“ i „namera pribavljanja koristi“ izuzetno široko tumače.²²

Dakle, savremena praksa američkih sudova vidi osnov odgovornosti pravnih lica za krivična dela na sledeći način:

1. Dovoljno je da je krivično delo izvršio čak i nisko pozicionirani zaposleni u pravnom licu- ne zahteva se više da se radi o licu kome su poverena posebna ovlašćenja;

2. Potrebno je da je zaposleni delo izvršio u okviru delokruga svojih poslova u pravnom licu;

3. Da je kod zaposlenog postojala namera da izvršenje dela rezultira nekom vrstom koristi za pravno lice;

5. Odgovornost pravnog lica postoji čak i ako organi upravljanja nisu znali za izvršeno krivično delo, ukoliko sud proceni da su doprineli njegovom izvršenju neadekvatnom kontrolom nad

¹⁹ New York Central & Hudson River Railroad Company v. Unites States, 212 U.S. 481 (1909).

²⁰ Diskant, Edward B., “Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Criminal Procedure”, The Yale Law Journal, 118/126/2008, 135.

²¹ Ibid., str. 138.

²² Ibid., str. 139.

poslovnim sistemom kojim upravljaju i time stvorili pogodnu atmosferu za izvršenje dela.

4.3. Australija

Izlažući osnove mens rea koncepta odgovornosti pravnih lica za krivična dela, pomenuli smo da je on u potpunosti usvojen upravo u australijskom Krivičnom zakonu iz 1995. godine. U skladu sa tim, za postojanje odgovornosti pravnog lica, potrebno da je izvršilac krivičnog dela postupao u delokrugu svojih poslova u okviru pravnog lica ili na osnovi posebnog ovlašćenja koje može biti pravnog ili faktičkog karaktera (nije potrebno da se nalazio na upravljačkoj funkciji). Neophodan uslov je i postojanje izričitog ili prećutnog odobrenja ograna upravljanja za izvršenje dela a alternativa ovom uslovu je da je karakter poslovne politike pravnog lica bio takav da je ona podsticala na nepoštovanje propisa ili ga tolerisala.

S obzirom da je odgovornost pravnog lica autonomna, zakon daje i smernice za utvrđivanje nehata (izolovani), pa se on tako procenjuje posmatrajući pravno lice kao celinu (agregaciju) ponašanja njegovih organa upravljanja i zaposlenih uopšte.²³

4.4. Holandija

Holandija je pionirske korake na uvođenju odgovornosti pravnih lica za krivična dela napravila 1951. godine, ograničavajući je najpre na polje privednog kriminala, da bi 1976. ove granice obuhvatile sva krivična dela.

Holandski zakonodavac je prihvatio mens rea doktrinu, tako da je za postojanje odgovornosti pravnog lica, neophodno je da je delo izvršio zaposleni u pravnom licu, bez obzira na mesto koje zauzima na hijerarhijskoj lestvici, ukoliko je pravno lice znalo za njegove postupke i tolerisalo ih je. Praktično, zahteva se da je kriminalna aktivnost fizičkog lica deo zvanične ili nezvanične poslovne politike pravnog lica. Takođe, potrebno je da se radi o kontinuiranom kriminalnom delovanju fizičkog lica, jer će pojedinačni akt retko rezultirati odgovornošću pravnog lica.

²³ Pregled dat na osnovu: Thornton, J., "Criminal Liability of Organisations", International Society for the Reform of Criminal Law, 22nd International Conference, Codifying the Criminal Law :Modern Initiatives, Dublin 2008, 3-12.

Kada su u pitanju uslovi neophodni za postojanje odgovornosti u skladu sa teorijskim konceptom mens rea, holandsko pravo pravi razliku između krivičnih dela i prekršaja.

Ukoliko se radi o krivičnim delima, odgovornost pravnog lica postoji ako je reč o radnji fizičkog lica, koja je u suprotnosti sa interim pravilima u pravnom licu, ukoliko su organi upravljanja znali za takvo ponašanje, nisu pristali na njega, ali nisu ni preduzeli ništa da ga spreče- dakle, zahteva se postojanje eventualnog umišljaja.

Kod odgovornosti za prekršaje, situacija je nešto drugačija, jer je dovoljno da su organi upravljanja prevideli potencijalno rizičnu situaciju, čak i kada nije načinjen ozbiljniji propust.²⁴

Za odgovornost pravnog lica nije neophodno da je poznat identitet fizičkog lica koje je preduzelo radnju izvršenja, mada je u toj situaciji utvrđivanje odgovornosti značajno otežano.

4.5. Nemačka

Već smo napomenuli da najznačajniji međunarodni dokumenti kojima se državama ukazuje na neophodnost uvođenja odgovornosti pravnih lica, ostavljaju slobodu po pitanju izbora vrste te odgovornosti. Iako se većina država u okruženju opredelila za krivičnu odgovornost, Nemačka još uvek odstupa od ovog trenda.²⁵ Kako ironično zaključuje Diskant²⁶ - priča o krivičnoj odgovornosti pravnih lica u Nemačkoj je prilično kratka, jer ova odgovornost u Nemačkoj i ne postoji. Ipak, da li je baš tako? I pored pukog terminološkog markiranja ove vrste odgovornosti kao prekršajne (tzv. „terminološkim smokvinim listom“), što je uslovljeno isključivo dogmatskim razlozima, ona suštinski predstavlja krivičnu odgovornost.²⁷ Iako pod velom prekršajnog prava, Nemačka je poslednjih decenija napravila značajan pomak po pitanju kažnjavanja pravnih lica. U postojećem sistemu i krivični i prekršajni sudovi su ovlašćeni za izricanje prekršajnih sankcija za kategoriju delikata

²⁴ Pregled dat na osnovu: Buruma, H., Criminal Liability of Companies Survey, dostupno na http://www.lexmundi.com/images/lexmundi/PDF/Business_Crimes/Crim_Liability_Netherlands.pdf, (22.2.2011)

²⁵ Bohlander, M., Principles of German Criminal Code, Oxford and Portland, Oregon, 2009, 23.

²⁶ Diskant, E.B., op.cit., str. 17.

²⁷ To je i razlog koncepcijskog odstupanja koje smo napravili, smestivši ovo izlaganje u okvir priče o osnovima i granicama odgovornosti za krivična dela.

nazvanu Ordnungswidrigkeit, a Zakon o prekršajima predviđa dva načina zasnivanja odgovornosti pravnih lica:

1. kada je u pitanju delo fizičkog lica, povezano sa delatnošću pravnog lica a kojim je, alternativno, povređena neka dužnost pravnog lica ili se bar pretpostavlja da je ono, od izvršenja dela, imalo neku korist;

2. kada se radi o propuštanju dužnog nadzora od strane fizičkih lica koje se u pravnom licu nalaze na rukovodećim pozicijama.²⁸

4.6. Francuska

Odgovornost pravnih lica za krivična dela u Francuskoj, uslovno rečeno ima dugu istoriju. Uslovno, jer iako je još 1670. godine postojala mogućnost njihovog kažnjavanja, nakon diskontinuiteta u zakonodavstvu uzrokovanog buržoaskom revolucijom, tek 1994. stupanjem na snagu novog Krivičnog zakonika, uvedena je krivična odgovornost pravnih lica. Kasnijim zakonskim izmenama i odlukama Kasacionog suda preciznije je određena i proširena.

Kako francuski zakonodavac vidi osnov odgovornosti pravnog lica za krivična dela?

Član 121-2 Krivičnog zakonika iz 1994. predviđa odgovornost pravnih lica za krivična dela koja za njihov račun izvrše organi ili predstavnici. Dakle, potrebno je kumulativno ispunjenje dva uslova:

1. krivično delo je izvršeno za račun pravnog lica;
2. krivično delo je izvršeno od strane organa ili zastupnika pravnog lica

Tumačenje pojma „za račun“ pravnog lica, čini se, dobro objašnjava Cartier.²⁹ Po ovoj autorki krivično delo je izvršeno za račun pravnog lica kada se tiče ukupnosti njegovih sastavnih delova i odražava se na svakog od njih. Ona razmatra i mogućnost zasnivanja odgovornosti pravnih lica u slučaju nepostojanja materijalne, niti bilo kakve druge koristi pravnom licu, kada se izvršenje krivičnog dela može pripisati organizacionim propustima unutar pravnog lica.

²⁸ Pop, A.J., *Criminal Liability of Corporations- Comparative Jurisprudence*, 2006, 13-36.

²⁹ Cartier, Marie. E., „Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba u francuskom pravu“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 12/2/2005, 288.

Kada je u pitanju drugi uslov, Cartier ističe da je upravo preciziranje ko se može smatrati zastupnikom pravnog lica predstavljalo najveći problem, dok kod pojma organa ta dilema ne postoji jer oni svoja ovlašćenja izvlače iz zakona ili statuta. Isti autor smatra da pod pojam zastupnika pravnog lica ovde treba podvesti fizičko lice koje su organi ili zakonski zastupnik odredili da zastupa pravno lice u posebno ograničenoj oblasti delovanja.³⁰

Problem određivanja granica odgovornosti pravnog lica u francuskom pravu manifestovao se kroz potpuni nesklad između zakonskog teksta iz koga se moglo zaključiti da pravno lice odgovara u kviru krivice fizičkog lica koje je preduzelo radnju izvršenja i prakse sudova koji su neretko i u slučaju da je kod fizičkog lica utvrđen nehat, oglašavali krivim pravno lice. Tako je bilo sve do izmena kaznenog zakonodavstva 2000. godine kada je predviđeno da pravno lice može biti oglašeno krivim i pored utvrđenog nehata organa ili zastupnika, ako je delo izvršeno usled nemara, neispunjenja obaveze ili propuštanja dužnog nadzora od strane pravnog lica.³¹

4.7. Belgija

Krivična odgovornost pravnih lica u Belgiji uneta je u kazneno zakonodavstvo 1999. godine, na temeljima koje je svojim odlukama postavio Kasacioni sud te države, pomerivši granice u dva navrata:

Najpre, 1946. zauzevši stanovište da pravno lice može biti odgovorno za krivično delo, ali ne i kažnjeno, da bi dve decenije kasnije precizirao da se pravno lice može smatrati odgovornim, ukoliko je fizičko lice samostalno ili kao saizvršilac preduzelo radnju izvršenja krivičnog dela. Takođe, pravno lice se smatralo odgovornim i u slučajevima propuštanja dužnog nadzora.³² Istovremeno, potrebno je postojanje namere pribavljanja koristi pravnom licu od strane fizičkog lica koje je preduzelo radnju izvršenja.

Kako zapaža Guyot³³ zakonodavac je novim rešenjima nastojao da izbegne objektivnu odgovornost, pa se tako insistira na

³⁰ Ibid., str.289.

³¹ www.lancs.ac.uk/.../documents/Criminalliabilityoflegalentities050606_000.doc ,(12.3 2011).

³² GUYOT, Cedric, "The Criminal Liability of Directors and Legal Entities in the Travel industry", International Travel Law Journal, 2001, 29.

³³ Ibidem.

postojanju namere pribavljanja koristi pravnom licu. Utvrđivanje postojanja namere da se pravnom licu pribavi korist, zahteva se i kada je delo izvršeno sa umišljajem ali i kada je izvršeno usled organizacionih propusta (nemara) pravnog lica.

4.8. Luksemburg

Analizom novih rešenja usvojenih u krivičnom pravu Luksemburga 2010. godine, jasno se uviđa da je zakonodavac inspiraciju nije pronašao u belgijskom već francuskom zakonu.

Tako pravna lica odgovaraju za krivična dela koja su izvršena u njihovo ime i za njihov račun od strane organa upravljanja u pravnom licu (pri čemu se ovo odnosi i na kolektivne organe- npr. upravni odbor)³⁴ ili pojedinca koji se, makar i de facto nalazi na nekoj od upravljačkih pozicija.

Zakon takođe predviđa da je odgovornost pravnog lica nezavisna od odgovornosti fizičkog lica koje je preduzelo radnju izvršenja krivičnog dela.

4.9. Slovenija³⁵

Prvi korak ka uvođenju odgovornosti pravnih lica za krivična dela u Republici Sloveniji učinjen je 1995. godine stupanjem na snagu Kaznenog zakonika, koji u članu 33 sadrži opštu odredbu kojom se predviđa odgovornost pravnih lica za krivična dela učinjena u ime, za račun ili u korist pravnog lica. Ovako uopštenu odredbu trebalo je precizirati posebnim zakonom koji je, iako je rad na njemu započet još 1994., zbog prvobitnog neuspeha u parlamentu, stupio na snagu tek 1999. godine. Kada će se smatrati da su uslovi iz člana 33 Krivičnog zakonika ispunjeni, preciznije je određeno u članu 4 Zakona o odgovornosti pravnih lica za kaznena dela³⁶.

Prema ovoj odredbi, delo je izvršeno u ime, za račun ili u korist pravnog lica ukoliko:

1. predstavlja realizaciju odluke, naloga, ili odobrenja njegovih rukovodećih ili nadzornih organa;

³⁵ Pregled dan na osnovu: Jakulin, V., „Odgovornost pravnih lica za krivična dela u Sloveniji“, Ustav Republike Srbije, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosuđa: (četrdeset četvrto) XLIV redovno godišnje savetovanje Udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, Intermex, Zlatibor- Beograd, 2007, 240-256.

³⁶ Uradni list Republike Slovenije br. 63/94

2. rukovodeći ili nadzorni organi su uticali na izvršioca ili mu omogućili izvršenje dela;
3. pravno lice raspolaže protivpravno stečenom imovinskom korišću ili upotrebljava predmete nastale izvršenjem krivičnog dela;
4. postoje propusti u dužnom nadzoru nad zakonitošću rada zaposlenih.

Osim izvedene odgovornosti koja je predviđena tačkama od 1 do 3, tačka 4 predviđa autonomnu odgovornost pravnog lica, koju Jakulin,³⁷ ističući da se ne radi o objektivnoj, definiše kao poseban oblik krivične odgovornosti prilagođen pravnim licima. Iz toga sledi da, u slučaju odgovornosti pravnog lica zbog propuštanja dužnog nadzora, pravno lice može biti oglašeno krivim čak i kada se radi o nehatnom krivičnom delu lica koje je preduzelo radnju izvršenja. Izuzetak predstavlja situacija u kojoj je lice koje je preduzelo radnju izvršenja ujedno jedini zaposleni u pravnom licu- tada pravno odgovara uvek u okviru krivice fizičkog lica.

4.10. Hrvatska

Za razliku od Slovenije koja je odmah nakon raspada bivše SFRJ napravila korake ka uvođenju odgovornosti pravnih lica za krivična dela, Hrvatska je poput Srbije, još neko vreme zadržala tadašnji bipartitni sistem kaznene odgovornosti pravnih lica, odnosno odgovornosti za privredne prestupe i prekršaje. Tako je bilo sve do 2002. godine kada su privredni prestupi preimenovani u prekršaje, te je ova vrsta odgovornosti bila i jedina do 2003. godine, kada je stupio na snagu Zakon o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba.³⁸

Hrvatski zakonodavac prihvata koncepciju izvedene, subjektivne odgovornosti, pa tako član 3, stav 2, kaže:

“Pravna osoba kaznit će se za kazneno djelo odgovorne osobe ako se njime povređuje neka dužnost pravne osobe ili je njime pravna osoba ostvarila ili trebala ostvariti protupravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga.”

Ova odredba zahteva preciziranje u nekoliko pravaca:

Najpre, po pitanju određenja pojma odgovornog lica, što je učinjeno u članu 4 istog zakona, koji odgovornim licem smatra fizičko lice koje vodi poslove pravnog lica ili kome je povereno obavljanje

³⁷ Jakulin, V., op. cit., str.248.

³⁸ Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, (NN 151/03, 110/07)

poslova iz područja delovanja pravnog lica. Đurđević³⁹ skreće pažnju na činjenicu da pojam lica koje vodi poslove pravnog lica, nije moguće odrediti u okviru kaznenog, već trgovinskog prava.

Dalje, da bi pravno lice odgovaralo za delo odgovornog lica, potrebno je ispunjenje jednog od dva alternativno postavljena uslova: Da je time povredena neka dužnost pravnog lica ili da je krivičnim delom ostvarena ili je postojala namera ostvarivanja koristi pravnom ili drugom licu.

Đurđević⁴⁰ u vezi prvog uslova precizira da bi se moglo raditi o dužnostima vezanim za delatnost pravnog lica i u skladu sa ciljem njihovog osnivanja, bez obzira da li su predviđene propisom ili ugovorom.

Kada je u pitanju drugi uslov, ista autorka navodi da se ne mora raditi o neposrednoj, već može biti u pitanju i posredna korist – ona koja će se kao posledica dela posredno ostvariti.⁴¹

4.11. Crna Gora

Ako ne računamo kazneno pravno Republike Srbije u kome ovaj koncept još uvek postoji, Crna Gora je najduže od bivših republika SFRJ, zadržala i odgovornost za privredne prestupe. Tako je bilo do 2007. godine kada je stupio na snagu Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična djela.⁴² Rešenja koja donosi ovaj zakon koncepcijski najviše podsećaju na sistem odgovornosti u američkom pravu, dakle, počivaju na temeljima doktrine respondeat superior.⁴³

U skladu sa tim, da bi postojala odgovornost pravnog lica, potrebno je da je radnju izvršenja preduzelo odgovorno lice i da je delo izvršeno u okviru ovlašćenja koje je imalo u pravnom licu. Takođe, potrebno je i postojanje namere da se pribavi korist pravnom licu. Nastojeći da preciznije odredi ovaj poslednji uslov, Stojanović⁴⁴ ocenjuje da zahtev za postojanjem namere da se pravnom licu pribavi

³⁹ Đurđević, Z.(2003), op.cit., str. 755.

⁴⁰ Đurđević, Z.(2005), op.cit.str.36.

⁴¹ Ibid., str.39.

⁴² Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična djela („Službeni list Republike Crne Gore“, broj 02/07)

⁴³ Stojanović, Z., “Odgovornost pravnog lica za krivična djela- Razvoj i stanje u svijetu”, *Odgovornost pravnih lica za krivična djela - Povraćaj dobara*, Uprava za antikorupcijsku inicijativu Podgorica, 2010, 9-20.

⁴⁴ Ibid., str. 20.

korist, treba vezati za delatnost u okviru ovlašćenja a ne za nameru da se korist pribavi izvršenjem krivičnog dela. On, takođe, ističe da delo ipak proizilazi iz delovanja u okviru ovlašćenja, tako da se namera ipak, indirektno vezuje i za krivično delo.

Pojam odgovornog lica u svetlu koncepta respondeat superior, koji usvaja i crnogorski zakon, već je pojašnjen u ranijem izlaganju, pa ćemo ovde izbeći ponavljanje.

Kada su u pitanju granice odgovornosti iz zakonske odredbe (ali i usvojenog teorijskog koncepta) proizilazi da pravno lice odgovara u okviru krivice odgovornog lica (dakle i za nehatna krivična dela).

Polemišući o eventualnoj odgovornosti pravnog lica u situaciji kada odgovorno lice ostane nepoznato, pa se samim tim pojavi problem utvrđivanja krivice kao konstitutivnog elementa krivičnog dela, kao i namere da se pravnom licu pribavi korist, Stojanović zaključuje sledeće:

“To znači da se kao uslov za odgovornost pravnog lica ne postavlja utvrđivanje da je krivično djelo učinilo određeno fizičko lice koje se uvijek mora individualizovati, već bi bilo dovoljno da je sasvim izvjesno krivično djelo učinilo neko odgovorno lice iz kruga pravnog lica i da su pri tome ispunjeni i subjektivni elementi krivičnog djela, kao i da način izvršenja krivičnog djela i njegova priroda nesumnjivo ukazuju na postojanje namjere da se za pravno lice ostvari neka korist.”⁴⁵

Iako je ovakvo shvatanje u skladu sa tačkom I. 2. Preporuke R(88)18, nema sumnje da njegova primena, bez ranije prakse kao oslonca, neće biti jednostavan zadatak za crnogorske sudove.

5. Osnov i granice odgovornosti pravnih lica za krivična dela u pravu Republike Srbije

Od stupanja na snagu Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela⁴⁶, u kaznenom pravu Republike Srbije nastao je tripartitni sistem odgovornosti pravnih lica- za krivična dela, privedne prestupe i prekršaje. I pored činjenice da postoji bogata, višedecenijska praksa u oblasti odgovornosti za privredne prestupe, uvođenje odgovornosti pravnih lica za krivična dela, rezultiralo je bojažljivim odgovorom pravosuđa.

⁴⁵ Ibid., str. 23-24.

⁴⁶ Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela („sl. glasnik rs“, br. 97/08)

Kako su osnov i granice odgovornosti postavljeni u Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela?

Odgovor na ovo pitanje, najpre treba potražiti u članu 6 koji predviđa sledeće:

(1) Pravno lice odgovara za krivično delo koje u okviru svojih poslova odnosno ovlašćenja učini odgovorno lice u nameri da za pravno lice ostvari korist.

(2) Odgovornost pravnog lica iz stava 1. ovog člana postoji i ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica.

Dakle, za postojanje odgovornosti pravnog lica potrebno je ispunjenje dva uslova:

Prvi uslov se vezuje za svojstvo izvršioca krivičnog dela. U tom smislu, potrebno je ili da je radnju izvršenja preduzelo odgovorno lice u pravnom licu ili da je to učinilo fizičko lice koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica- upravo usled izostanka nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica.

Drugi uslov je postojanje namere da se izvršenjem krivičnog dela pribavi korist pravnom licu, bez zahteva da je pomenuta namera zaista i rezultirala pribavljanjem koristi.

Postavljajući granice odgovornosti pravnog lica, član 7, stav 1 kaže da se ona zasniva na krivici odgovornog lica, kao i da pravno lice odgovara za krivično delo čak i ako je krivični postupak protiv odgovornog lica obustavljen ili je optužba odbijena (član 7, stav 2). Takođe, članom 35 predviđena je mogućnost vođenja postupka samo protiv pravnog lica „ako zbog postojanja zakonom određenih razloga nije moguće pokrenuti ili voditi krivični postupak protiv odgovornog lica.“ Ovo rešenje je, kao što se da videti, u skladu sa već pominjanom odredbom I.2. preporuke R(88)18 i ujedno će predstavljati osnovni kamen spoticanja sudske prakse. O čemu se zapravo radi? Kako zbog činjenice da postupak protiv njega nije vođen, odgovorno lice ne može biti oglašeno krivim, a njegova krivica kao neophodan preduslov za postojanje krivičnog dela, mora se utvrđivati u postupku protiv pravnog lica kao svaka druga činjenica. Iako se najčešće u teoriji u ovom slučaju govori o tzv. „pretpostavljenoj krivici“ odgovornog lica, njeno se postojanje, dakle, ne pretpostavlja već se dokazuje.⁴⁷

⁴⁷ Đurđević, Z.,(2005), op.cit., str. 57.

6. Završne napomene

Uvidom u rešenja usvojena u kaznenim zakonodavstvima kako common law, tako i kontinentalnog sistema, stiže se jasna slika o dve dominantne tendencije:

Najpre, приметно je da se osnovi odgovornosti postavljaju tako da ostavljaju sve više prostora za odgovornost pravnih lica za krivična dela.

Osim toga, uočljiva je sklonost država koje tek unose odgovornost pravih lica za krivična dela u svoje pravne sisteme, da to čine pukim preslikavanjem rešenja koja već duži vremenski period egzistiraju u zakonodavstvima sa tradicijom u ovoj oblasti. Ovo posebno važi za zakonodavstva postkomunističkih zemalja što je, donekle razumljivo, s obzirom na to da se mora pronaći polazna tačka na putu reformi. Ipak, čak i ako zanemarimo činjenicu da ovakvo preuzimanje rešenja iz drugih zakonodavstava, primorava teoretičare da u svojim radovima putem potpuno artificijelnih konstrukcija pomenuta rešenja uklapaju u postojeće teorijske okvire, a praktičare stavlja na muke prilikom kvalitetnog obrazlaganja odluka, tek će primena novousvojenih zakona u dužem vremenskom periodu, pokazati koliko će ova rešenja biti efikasna u bitno drugačijem privrednom i uopšte društvenom ambijentu, od onog u kome su nastala.

Milica Kolaković-Bojović, LL.M

Teaching Assistant,

University of Belgrade, Faculty of Law

CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL PERSONS –CONDITIONS AND LIMITS

*There are large social changes in the last few decades that affected some very old legal principles. One of them is the principle *Societas delinquere non potest*. That process was caused by the tendency of growing power of companies and appearance of new corporation forms. Using the comparative approach the author considers the reforming wave of criminal legislations all over the Europe with intention of establishing criminal liability of legal persons that already existed in the Common law system.*

Key words: legal person, criminal, liability.